

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІ: ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ЖҰМЫС ІСТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

AGRICULTURAL COOPERATIVES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: FEATURES OF FORMATION AND FUNCTIONING

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ КООПЕРАТИВЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА^{1*}

экономика ғылымдарының магистрі

Г.Б. ТУЛЕШОВА²

э.ғ.к., доцент

^{1,2} I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

*автордың электрондық пошталы: abdykalievazh@mail.ru

Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА^{1*}

Master of Economic Sciences

G. TULESHOVA²

C.E.Sc., Associate Professor

^{1,2} I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

* corresponding author e-mail: abdykalievazh@mail.ru

Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА^{1*}

магистр экономических наук

Г.Б. ТУЛЕШОВА²

к.э.н., доцент

^{1,2} Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

*электронная почта автора: abdykalievazh@mail.ru

Аңдатпа. Ауыл шаруашылығындағы кооперативтік қозғалыс ауыл шаруашылығы құрылымдарының, әсіресе шағын шаруашылықтардың жұмыс істеу тиімділігін арттыруға, ауылда нарықтық инфрақұрылымды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға, сондай - ақ ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің-кооператив мүшелерінің мүдделерін қорғауға, Әлеуметтік және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған. **Мақсаты** - ауыл шаруашылығы кооперативтерін қалыптастыру және басқару ерекшеліктерін анықтау, оларды одан әрі ілгерілету бойынша ұсынымдар әзірлеу. Экономикалық, салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық, монографиялық, есептік-сындарлы әдістер қолданыстағы және жаңадан құрылған кооперативтік типтегі ауыл шаруашылығы құрылымдарының динамикасын зерттеуде, әртүрлі шаруашылық жүргізуші субъектілерді кооперациялауға кедергілерді анықтауда қолданылды. **Нәтижелері** - олардың кең таралуын тежейтін факторлар қарастырылады: кооперативтің пай қорын құрудағы қиындықтар, ұдайы өндірісті ұлғайту, одан әрі қарқындалу және инновациялық технологияларға көшу үшін меншікті капитал салымдарын шектеу. Шағын шаруа (фермер) қожалықтары мен халық шаруашылықтарының қаржылық дәрменсіздігінің шешілмеген проблемаларын ескере отырып, материалдық-техникалық жарақтандырудың төмен деңгейіне, инвестициялар мен қарыз қаражаттарын тартуға байланысты, салыстырмалы түрде шағын жер учаскелерінде авторлар өздерінің әлеуетін барынша нәтижелі іске асыруға ықпал ететін шағын шаруашылық нысандарын біріктіру және шоғырландыру қажеттілігін негіздеді. **Қорытынды** - жүргізілген зерттеу аграрлық бейіндегі кооперативтердің жұмысын өзгерту бойынша ұсыныстар енгізуге мүмкіндік берді: қаржылық және кредиттік қолдау тетігін жетілдіру, ақпараттық-консультациялық қызмет көрсетуді, ғылыми қамтамасыз етуді жақсарту, ауыл шаруашылығы кооперациясы үшін кадрлар даярлау жүйесін күшейту. Қазақстанның өңірлік экономикасында импортты алмастыру бағдарламаларын жүзеге асыру оларды қолданудың маңыздылығы мен өзектілігін көрсетеді және экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен нығайтудың неғұрлым пәрменді әдістерінің бірі болып табылады.

Abstract. The cooperative movement in agriculture is aimed at increasing efficiency of functioning of agricultural formations, especially small farms, creating favorable conditions for the development of market infrastructure in rural areas, as well as protecting the interests, satisfying social and material needs of agricultural producers - members of the cooperative. *The goal* is to identify the features of formation and management of agricultural cooperatives, develop recommendations for their further promotion. *Methods* - economic, comparative analysis, economic and statistical, monographic, calculation and constructive were used in the study of dynamics of activities of existing and newly created agricultural entities of cooperative type, identifying obstacles to cooperation of various economic entities. *Results* - factors hindering their widespread use are considered: difficulties in creating share fund of cooperative, limiting investments of own capital to increase reproduction, further intensification and transition to innovative technologies. Taking into account the unresolved problems of financial insolvency of small peasant (private farms) and households of population, due to the low level of material and technical equipment, attracting investments and borrowed funds, relatively small land plots, the authors justified the need to unite and consolidate small forms of management that contribute to the most effective implementation of their potential. *Conclusions* - the conducted study made it possible to make proposals for changing the work of agricultural cooperatives: improving mechanism of financial and lending support, improving information and consulting services, scientific support, strengthening the system of personnel training for agricultural cooperation. The implementation of import substitution programs in the regional economy of Kazakhstan shows the importance and relevance of their application and is one of the most effective methods of ensuring and strengthening economic and food security.

Аннотация. Кооперативное движение в сельском хозяйстве ориентировано на повышение эффективности функционирования сельхозформирований, особенно мелких хозяйств, создание благоприятных условий для развития рыночной инфраструктуры на селе, а также защиты интересов, удовлетворения социальных и материальных потребностей производителей сельхозпродукции - членов кооператива. *Цель* – выявление особенностей формирования и управления сельскохозяйственными кооперативами, разработка рекомендаций по их дальнейшему продвижению. *Методы* - экономического, сравнительного анализа, экономико-статистический, монографический, расчетно-конструктивный использовались при исследовании динамики деятельности действующих и вновь созданных сельхозформирований кооперативного типа, определении препятствий для кооперирования различных хозяйствующих субъектов. *Результаты* – рассмотрены факторы, сдерживающие их широкое распространение: трудности в создании паевого фонда кооператива, ограничение вложений собственного капитала для наращивания воспроизводства, дальнейшей интенсификации и перехода на инновационные технологии. С учетом нерешенных проблем финансовой несостоятельности небольших крестьянских (фермерских) хозяйств и хозяйств населения, в связи с низким уровнем материально-технической оснащенности, привлечения инвестиций и заемных средств, сравнительно небольшими земельными участками авторами обоснована необходимость объединения и консолидации малых форм хозяйствования, способствующих максимально результативной реализации их потенциала. *Выводы* – проведенное исследование позволило внести предложения по изменению работы кооперативов аграрного профиля: совершенствовать механизм финансовой и кредитной поддержки, улучшить информационно-консультационное обслуживание, научное обеспечение, усилить систему подготовки кадров для сельскохозяйственной кооперации. Осуществление программ импортозамещения в региональной экономике Казахстана показывает значимость и актуальность их применения и выступает одним из наиболее действенных методов обеспечения и укрепления экономической и продовольственной безопасности.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, ауыл шаруашылығы кооперациясы, шаруа, фермер қожалықтары, материалдық-техникалық жарақтандыру, мемлекеттік қолдау, инвестициялар, экономикалық, азық-түлік қауіпсіздігі.

Key words: agricultural sector, agricultural cooperation, peasant and private farms, material and technical equipment, state support, investments, economic, food security.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельскохозяйственная кооперация, крестьянские, фермерские хозяйства, материально-техническая оснащенность, государственная поддержка, инвестиции, экономическая, продовольственная безопасность.

Мақала түсті: 29.01.2025. Сараптамадан кейін мақұлданған: 07.03.2025. Қабылданды: 17.03.2025.

Кіріспе

Агроөнеркәсіптік кешендегі Кооперация экономикалық өзгерістердің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және ауыл шаруашылығы өндірісінің нысандарын ғана емес, ондағы тауар өндірушілердің экономикалық қауіпсіздік, қорғау тәсілін де анықтайды. Кооперация процесі АӨК-нің әртүрлі салаларының қызметін бірыңғай экономикалық жүйеге үйлестіруге, өндірістік байланыстар мен қаржылық қатынастарды реттеуге қабілетті. Алайда, жаңа бағыттар мен перспективаларға қарамастан, ауыл шаруашылық өнімдерін өндірудің тиімділігін төмендететін көптеген мәселелер бар. Материалдық-техникалық қамтамасыз етудің әлсіздігі, тұрақты өткізу нарықтарының болмауы, қымбат ресурстар және тағы басқалар сияқты жылдар бойы жинақталған проблемалар ауыл шаруашылығы кооперациясының әлеуетін толық пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Көптеген экономистердің пікірінше, қазіргі жағдайда кооперативтер ауыл шаруашылығы өндірушілерінің өмір сүруінің ғана емес, сонымен бірге ауыл шаруашылығы мен жалпы ел экономикасының тұрақты дамуының негізгі бағыты бола алады. Ауыл шаруашылығы кооперация, шағын шаруашылық субъектілерінің, ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету, ауылдық өмір салтын қолдау, әлеуметтік-экономикалық саланы нығайту, демографиялық мәселелерді шешу, мемлекеттің азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ету мәселелерінде маңызды.

Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту қажеттілігі республиканың АӨК-ін дамытуға қатысты басты құжатта ҚР АӨК-ні дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған концепциясында атап өтілген, онда оларды құру кезеңдері, оларды ынталандыру шаралары, мемлекеттік қолдау шараларының қажеттілігі (жабдықтардың құнын инвестициялық субсидиялау, кооперативтердің өз мүшелеріне көрсететін қызметтерінің құнын субсидиялау; білімді пайдаланып, тарату жөніндегі іс-шараларды бюджеттік қаржыландырулар) көрсетілген (Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса...) [1].

Бүгінде ауылды жердің шаруашылығын дамыту үшін «Ауыл аманаты» жобасы өзінің қажеттілігін дәлелдеді, оны дамытудың келесі кезеңі жеңілдікті несиелер беру ғана емес, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерін жан-жақты қолдау, ауыл тұрғындарын агробизнеске барынша тарту және жеке қосалқы шаруашылықтардың коопера-

циясын ынталандыру болуы тиіс» (Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана...) [2].

Осы бағыттың өзектілігі мен басымдығы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тиімді жұмыс істеуіне жаңа ғылыми тәсілдерді іздестіруді, олардың өндірістік шығындарын төмендетудің әлеуетті мүмкіндіктерін анықтауды, қаржыландырудың ішкі және сыртқы көздерін тартуды, мемлекеттік қолдауға тәуелділікті төмендетуді, кооперативтердің орнықты даму көрсеткіштерін жақсартуды негіздейді.

Әдебиетке шолу

Ауыл шаруашылығындағы кооперацияның ғылыми негізіне кооперативті қозғалыспен кооперативті бизнестің құрылуы мен дамуы кооператив мүшелерінің әлеуметтік және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында кооператив ұйымдарын дамыту үшін қолайлы жағдай жасауға бағытталған жаппай әлеуметтік-экономикалық қозғалыс – кооператив іс-әрекетінің ғылыми негіздері және кооперативті бизнестің құрылуы мен дамып өркендеуіне әртүрлі елдердің ғалымдары кооперацияны жүзеге асырушы іскерлері мен бірге бірнеше дәуір бойы дамып келеді.

Кооперативтердің қалыптасуы шағын өндірушілерге білім мен ақпарат беру арқылы өз қабілеттерін дамытуға көмектеседі, оларға инновациялар енгізуге және өзгермелі нарықтарға бейімделуге мүмкіндік береді (Mbokazi N., Maharaj P.) [3].

Ғылыми тұрғыда ауыл шаруашылығындағы кооперацияны көптеген шетелдік және отандық ғалымдар зерттеді, кооперативтік ілімдерді ғалымдардың бірнеше буыны құрды және дамытты, кооперация теориясының негізін қалаушылар XIX-XX ғасырлардағы ғалымдар болды және т.б. ауыл шаруашылығындағы кооперативтік қозғалыстың қағидаларына едәуір үлес қосқан алыстағы шетелдердің ғалымдары Zhu X., Wang G. [4], Lite A. R., Padilla A.C.M., Binotto E. [5] және жақын елдердің ғалымдары Bessonova E., Gonchar K. [6], Петриков А.В. [7], Бурлаков В.Б. [8]. Олар АӨК кооперациясы мен интеграциясының әртүрлі нысандарын қалыптастыру және жұмыс істеу тетігінің құқықтық негіздері мен ғылыми-әдістемелік аспектілерін, оларды шаруашылықтардың әрбір санаты үшін құрудың артықшылықтары мен орындылығын, ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметінің оң және теріс бағыттарын зерттеді.

Жұмыстары кооперация қағидаттарына арналған, шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын өндірістік, өткізу, қайта өңдеу,

сервистік және ауыл шаруашылығы кооперативтерінің басқа түрлеріне біріктіру тетігіне, олардың қалыптасуы мен тиімді жұмыс істеу ерекшеліктеріне, нормативтік-құқықтық базаны, Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы кооперативтерін мемлекеттік қолдау тетігін жетілдіруге арналған қазақстандық ғалымдарға (Қалиев Г., Sabirova A., Akimbekova G. et al.; Акимбекова Г.У., Молдашев А.Б., Джамбаева Г.А.; Tireuov K., Kerimova U., Turekulov S.) [9-11].

Ауыл шаруашылық кооперациясын дамыту мәселелерін экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы сияқты халықаралық ұйымдар да зерттеді (Мониторинг развития сельскохозяйственной кооперации...) [12]. Еуразия елдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру жөніндегі ЭЫДҰ бағдарламасы аясында жүзеге асырылатын «Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы кооперациясын дамытуды ынталандыру» жобасы шеңберінде жұмыстар жүргізілуде. Бұл жоба ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамытуға жәрдемдесу, олардың агроазық-түлік жаһандық өндірістік-өткізу тізбектеріне интеграциялануын арттыру, Қазақстандағы аграрлық саясат пен нарықты модельдеу мақсатында экономикалық саясат саласындағы талдамалық жұмысты, ұсынымдарды және әлеуетті нығайту мен дамыту мәселелері бойынша іс-шараларды жүргізуді көздеді.

Ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамытудың әлемдік тәжірибесінде, өндірістің ұсақ тауарлық сипатын шешу үшін олардың жоғары тиімділігін растайды, шаруашылықтың осы түрінің елеулі артықшылықтарын, оның басқа нысандармен салыстырғанда жоғары тиімділігін растайды. Осылайша, біріккен ұлттар ұйымының азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы шағын фермерлер бірлестігінің кооперативтік артықшылықтарын жариялайды және кооперативтердің қызметі аграрлық саланың айтарлықтай өзгеруіне, әсіресе әйелдер мен азшылықтардың экономикалық қызметтің әртүрлі түрлеріне белсенді қатысуын қамтамасыз ете отырып, жергілікті халықтың өмір сүру деңгейін қамтамасыз етеді (FAO Regional Office for Europe...; FAO's work on Family Farming) [13, 14].

Ауыл шаруашылық, орман шаруашылығы, балық шаруашылығы, мал шаруашылығы және аквамәдениет өндірісін ұйымдастырудың құралы, оны отбасы басқарады және негізінен отбасылық еңбекке, оның ішінде әйелдер мен ерлерге тәуелді. Отбасы мен ферма бір-бірімен байланысты, бірге дамиды және экономикалық,

репродуктивті, әлеуметтік және мәдени функцияларды біріктіреді. Отбасылық егіншілік – дамушы елдерде де, дамыған елдерде де ауыл шаруашылығының басым түрі.

Әлемнің әр түрлі елдерінің және Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту мәселесі бойынша әдеби шолу жүргізу оң табысты тәжірибені бейімдеу және елімізді тәжірибеге енгізу мақсатында терең зерттеу қажеттілігін растайды.

Материалдары мен әдістері

Зерттеу барысында республиканың ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметінің динамикасы бойынша статистикалық деректер, ауыл шаруашылығы өндірушілері мен кооператив мүшелерін құру және олардың жұмыс істеу проблемалары туралы деректері пайдаланылды. Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамытудың ғылыми-әдіснамалық негіздерін, қызмет принциптерін, ауыл шаруашылығы кооперативтерінің жұмыс істеуінің әлемдік практикасын дамыту үрдістерін зерттеу негізінде ауыл шаруашылығы кооперативтерінің басым бағыттары мен перспективалық модельдері айқындалды және оң тәжірибені Республика жағдайларына бейімдеу бойынша ұсынымдар ұсынылды.

Осы ұйымдық-құқықтық нысанға ғана тән ауыл шаруашылығы кооперативтерінің айрықша ерекшеліктеріне жүргізілген салыстырмалы талдау негізінде олардың негізгі тән белгілері мен бағалау критерийлері және ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметінің тиімділік көрсеткіштері негізделген.

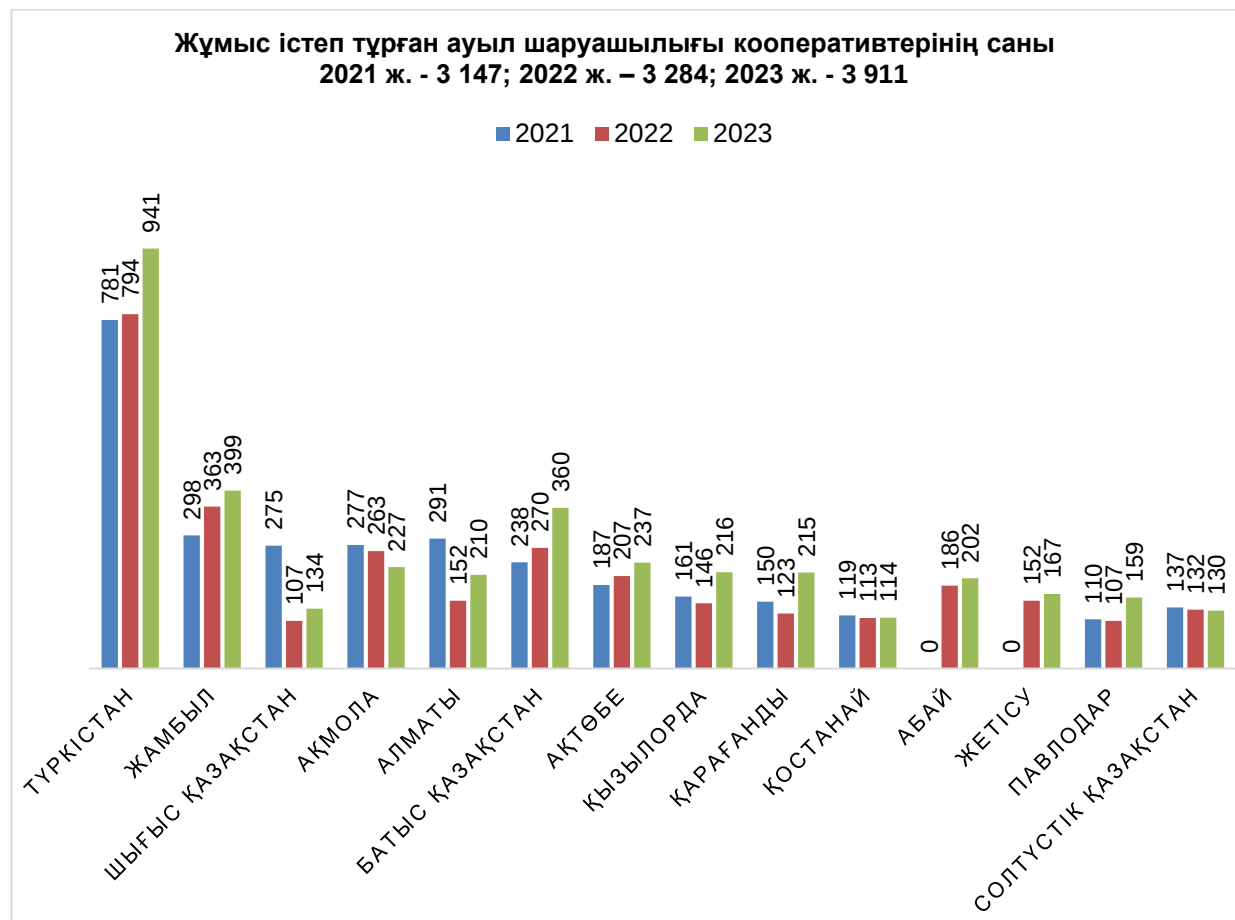
Зерттеу барысында ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қызметін реттейтін заңнамалық-нормативтік құжаттар, олардың дамуын реттейтін тұжырымдамалық құжаттар, ресми статистикалық материалдар (ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының жинақтары), әдістемелік материалдар және т. б. пайдаланылды.

Нәтижелер

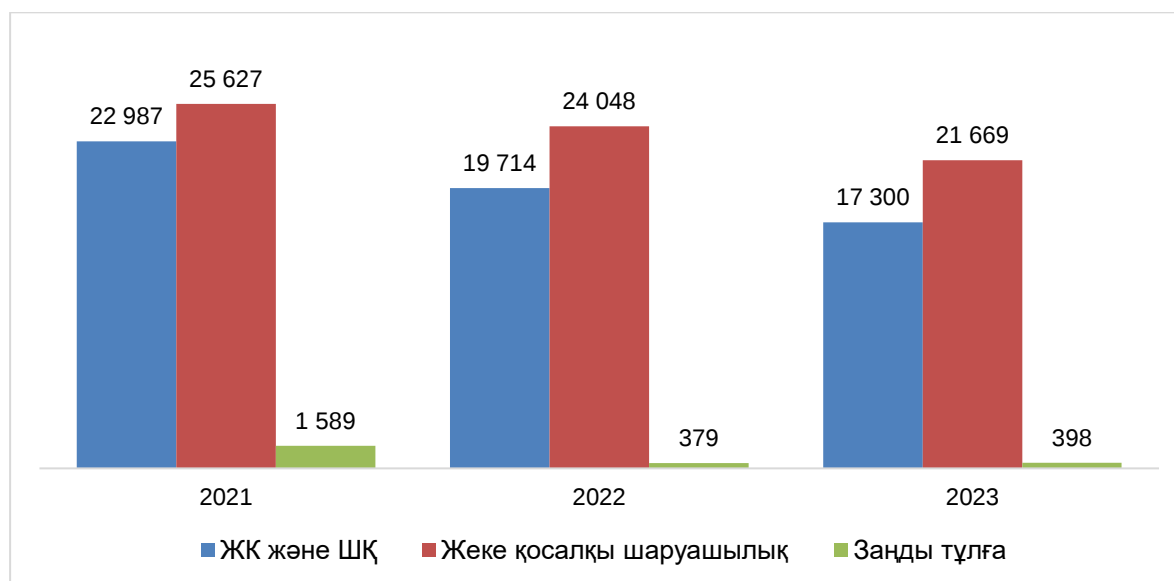
Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің соңғы жылдардағы (2021-2023 жылдар) қызметіне жүргізілген талдаулар олардың санының 3 147-ден 3 911-ге дейін өсу серпінін көрсетеді және олардың республиканың оңтүстік өңірінде шоғырлануы байқалады. Түркістан (941 бірлік), Жамбыл (399 бірлік), Батыс Қазақстан (360 бірлік) облыстарында кооперативтердің едәуір саны жұмыс істейді және олардың тұрақты өсуін көрсетеді (1 сурет). Сондай-ақ, кооператив мүшелерінің құрамы жеке кәсіпкерлер мен шаруа (фермер) қожалықтары және

халықтың жеке шаруашылықтары өкілдерінің алдыңғы жылдармен салыстырғанда біршама қысқарғанына қарамастан айтарлықтай өсіп келе жатқанын байқауға болады

(2 сурет) (Статистический бюллетень «О деятельности сельскохозяйственных кооперативов...») [15].

Ескерту: (Статистический бюллетень «О деятельности сельскохозяйственных кооперативов...») [15]
1 сурет – Қазақстан Республикасындағы 2021-2023 жылдардағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны

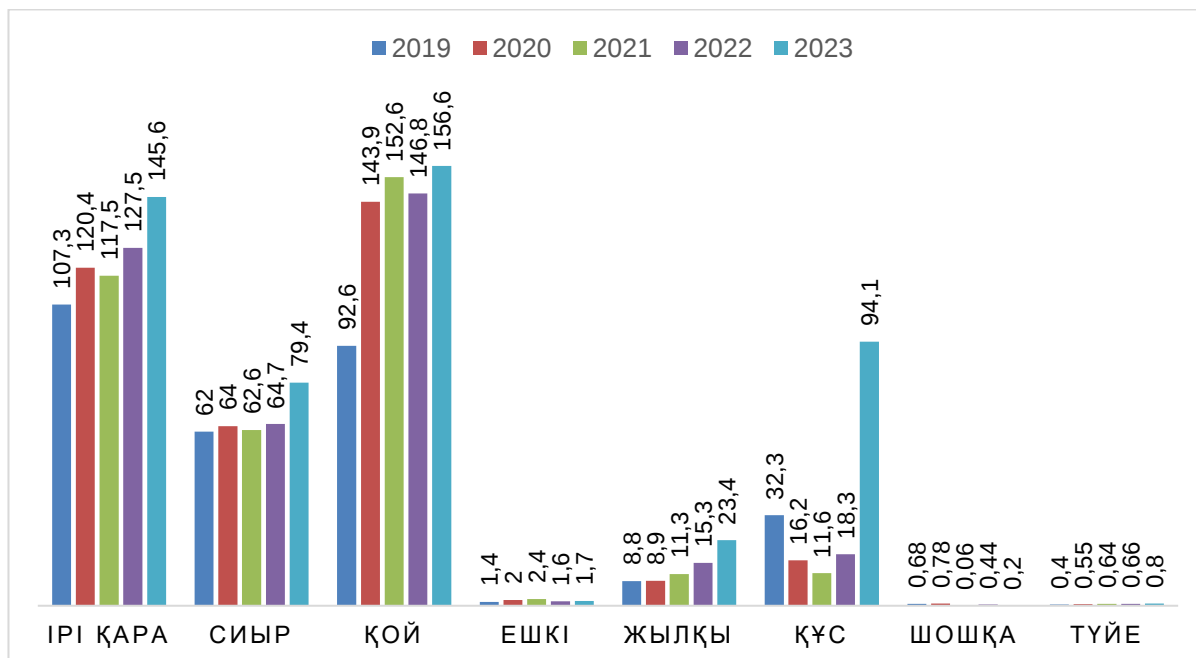

Ескерту: (Статистический бюллетень «О деятельности сельскохозяйственных кооперативов...») [15]
2 сурет – Қазақстан Республикасындағы 2021-2023 жылдардағы ауыл шаруашылығы кооперативтері мүшелерінің құрамы

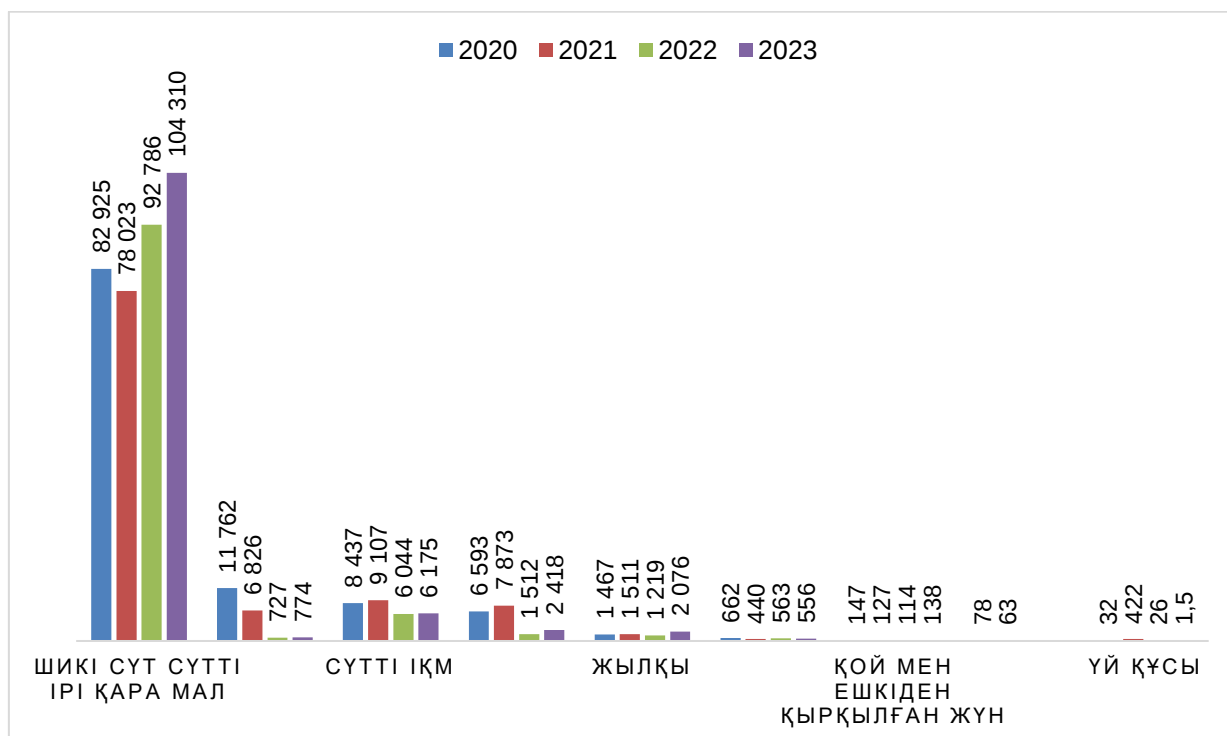
Зерттелетін кезеңде ауыл шаруашылығы кооперативтерінде, атап айтқанда ірі қара мал санының ұлғаюын атап өту қажет.

2019 жылы 107,3 мың бас, 2023 жылы 145,6 мың басқа дейін, оның ішінде сиыр, қой 92,6 мың бастан 156,6 мың басқа дейін,

тиісінше мал шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемінде де өзгерістер болды, сол кезеңде сүт өндірісінің 65,4 мың тоннадан 104,3 мың тоннаға дейін артуы байқалады (3,4 сурет).

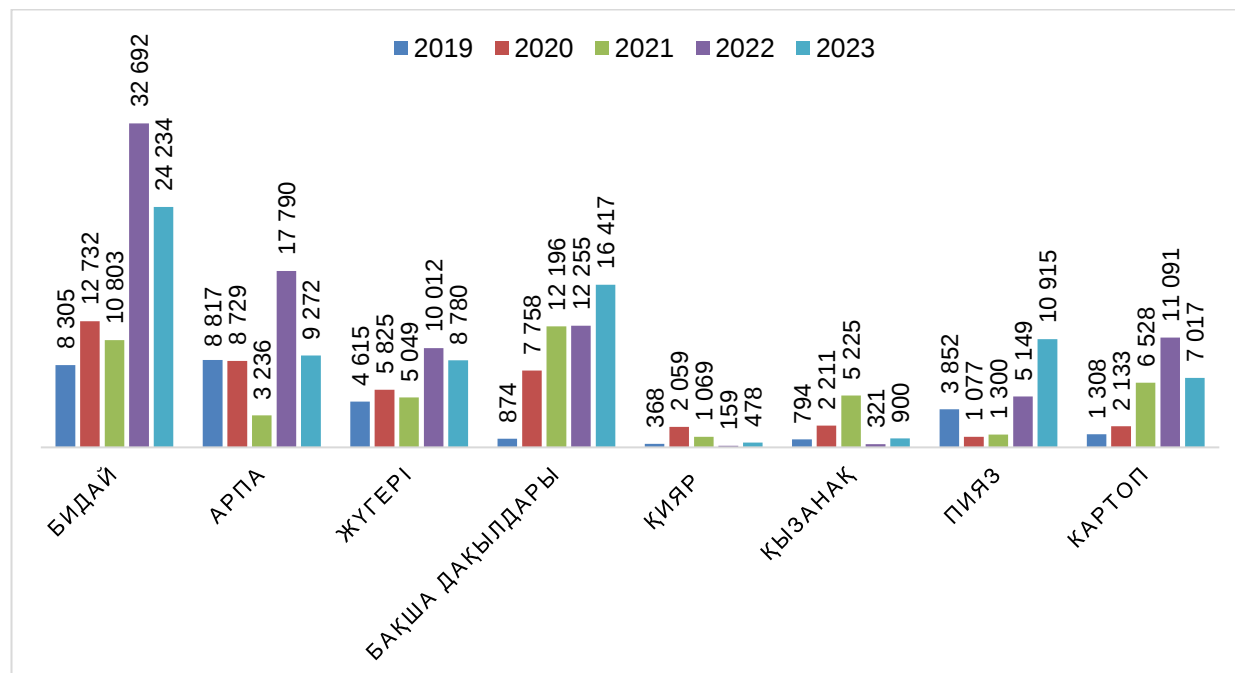
Ескерту: (Статистический бюллетень «О деятельности сельскохозяйственных кооперативов...») [15]
3 сурет – ҚР Ауыл шаруашылығы кооперативтеріндегі 2019-2023 жылдардағы мал мен құстың саны, мың бас

Ескерту: (Статистический бюллетень «О деятельности сельскохозяйственных кооперативов...») [15]
4 сурет – ҚР-да 2020-2023 жылдары ауыл шаруашылығы кооперативтерінің мал шаруашылығы өнімдерін өндіруі, тонна

Соңғы жылдары (2019-2023жж.) ҚР Ауыл шаруашылығы кооперативтерінде өсімдік шаруашылығы өнімі өндірісінің ұлғаюында елеулі үрдістер байқалады, атап

айтқанда, бақша дақылдары бойынша 19 есеге жуық, картоп – 5 еседен астам, бидай мен пияз – 3 есеге жуық, жүгері – 2 есе өсті (5 сурет).

Ескерту: (Статистический бюллетень «О деятельности сельскохозяйственных кооперативов...») [15]
5 сурет – ҚР Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің 2019-2023 жылдары өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіруі, тонна

Әрине, ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметінің ұсынылған көрсеткіштері жеткілікті жоғары емес, бұл көбінесе ауыл шаруашылығы кооперациясының дамуының бастапқы сатысында екендігіне байланысты. Осыған орай республиканың кооперативтік жүйесінің қалыптасу кезеңін, аграрлық салада жүргізіліп жатқан реформалардың тұрақсыздығына, оның ішінде шаруашылықтың шағын нысандарын кооперациялау саласындағы, ауыл шаруашылығы кооперативтеріне мемлекеттік қолдау көрсетудің ұсынылып отырған шараларының бір жүйеге келмеуіне байланысты олардың дамуы бойынша байқалатын теріс үрдістерін ескеруіміз керек.

Ауыл шаруашылығы кооперативтеріне мемлекеттік қолдау шараларын алудың басым құқығының жойылуымен, сондай-ақ технологиялық жабдықты сатып алуға берілетін инвестициялық субсидиялар мөлшерінің 50-ден 25%-ға дейін төмендеуімен, бұл кейбір кооперативтердің қызметіне сын көзбен әсер етті, қалыптасқан проблемаларды шешу бойынша түбегейлі шаралар енгізу қажеттілігі негізделеді деп санаймыз.

Республиканың ауыл шаруашылығында кооперативтік қозғалыстың қалыптасуының жоғарыда аталған проблемаларына

қарамастан, статистика ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметінің негізгі экономикалық көрсеткіштерінің баяу, бірақ тұрақты өсуін көрсетеді. Геосаяси жағдайдың шиеленісуі, жаһандық экономикалық дағдарыс жағдайында республика халқын азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселелері өткір тұр, мұндай жағдайларда ауыл шаруашылығын және АӨК-нің сабақтас салаларын дамытудағы ауыл шаруашылығы кооперациясының рөлі мен маңыздылығын арттыру, егілген егінді уақтылы жинау, оны тұрақты өткізуді қамтамасыз ету, өңдеу кәсіпорындарына жеткізу, ауыл шаруашылығы кооперациясының орнын белгілеу, оның маңыздылығын көрсету қажет және нарыққа қатысушылар арасындағы өзара тиімді экономикалық қатынастар орнату.

Сонымен, ауыл шаруашылық кооперативтерінің осы ұйымдық-құқықтық нысанға ғана тән ерекшеліктеріне мыналар жатады:

– ауыл шаруашылығы кооперативтерін құрудың негізгі миссиясы мен мақсаты кооператив мүшелерінің әлеуметтік-экономикалық және басқа да қажеттіліктерін қанағаттандыру, олардың мүдделерін қорғау, кооператив мүшелерінің кірістерін арттыру және т.б. болып табылады;

– ауыл шаруашылық кооперативтерін құрудың және олардың қызметінің негізгі принциптері – еріктілік, басқарудың демократиялылығы («бір мүше-бір дауыс»), кооперативтің басқару органдарының оның мүшелерінің жалпы жиналысына сайлануы және есеп беруі; автономия мен тәуелсіздік, өзара көмек және кооператив мүшелері үшін экономикалық пайданы қамтамасыз ету;

– ауыл шаруашылық кооперативтерінің қосарлы табиғаты, олар экономикалық қана емес, әлеуметтік мәселелерді де шешуге мүмкіндік береді;

– өнімді «өндіріс – сақтау – қайта өңдеу – өткізу» технологиялық тізбегі бойынша өндірушіден тұтынушыға дейін өнімді жылжыту процесінде өндірістік, дайындау, қызмет көрсету, сауда – логистикалық және т.б. қызметті жүзеге асыратын көп салалы кооперация жүйесі қызмет атқарады.

Сонымен қатар, коммерциялық (қызмет мақсаттары бойынша) және коммерциялық емес (басқару түрі мен тарату әдісі бойынша) ауыл шаруашылық кооперативтерінің сипаттамалары мен белгілері болады. Коммерциялық емес кооперативтердегі коммерциялық түрлерден айырмашылығы, қызмет тиімділігін оның мүшелерінің қызметтерге (жабдықтау, сату, несиелеу, өңдеу және т.б.) қажеттіліктерін қанағаттандыру және оларды өндірудің тиімділігін арттыруға көмектесу қабілеті бойынша бағалауға болады, оның негізгі мақсаты пайда табу емес, сонымен бірге ол экономикалық қызметті жүргізуге құқылы және алынған пайдасы кооператив мүшелерінің, кооперативтің шаруашылық қызметіне қатысу үлесіне сәйкес олардың арасында бөлінетін іс жүзінде жалпы пайдасы болып табылады.

Ауыл шаруашылығы кооперативі қызметінің тиімділігін бағалаудың негізгі критерийлері кооператив мүшелерінің кірістерінің өсуі болып табылады, ал кооперативтің пайдасы емес, сәйкесінше оның жұмыс істеуінің экономикалық тетігінің ерекшелігі кооперативтің қаржылық қызметінің нәтижесі оның мүшелеріне кооперативтік төлемдер түрінде бөлінеді, бұл кооператив мүшелерінің табыстарына жатады.

Сондай-ақ, өндірістің, қайта өңдеудің, сақтаудың, сатудың, жеткізудің, ақпараттық-кеңес беру, қызмет көрсетудің, сапаны арттырудың, өнім шығынын азайтудың, транзакциялық шығындардың, өндіріс құралдарын неғұрлым тиімді пайдаланудың, аграрлық өндіріс пен тұтынушылар арасындағы делдалдық буындардың қысқаруының оңтайлы өзара іс-қимылының нә-

тижесі болып табылатын ауыл шаруашылығы кооперативтерінің жұмыс істеуінің синергетикалық әсерін ескеру қажет.

Ауыл шаруашылығы құрылымдарын, әсіресе ұсақ тауар секторын ұтымды ұйымдастыру, егер өнімді тікелей өндірумен байланысты емес белгілі бір қызметтер (маркетинг, неғұрлым тиімді өткізу нарықтарын іздеу, өнімді қайта өңдеу, несие берушіні іздеу, егінді сақтандыру бойынша жұмыс және т.б.) басқа жоғары мамандандырылған өндірістерге немесе кооперативке (сату, өңдеу, қызмет көрсету, несие және т.б.) берілсе, жеңілдетіледі, бұл олардың мамандану деңгейін және тиісінше өндіріс тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Кооператив – бұл басқа заңды тұлғалармен (ауыл шаруашылық кәсіпорындары мен шаруа қожалықтарымен), сондай-ақ салық салу мақсатында тіркелмеген шағын жер иелерімен айналысатын заңды тұлға, оған заңды тұлға ретінде салық салынады (табыс салығы, ҚҚС және т.б.), ал шағын жер иелері әдетте осы салықтардан босатылады, яғни кооперативтер төлейтін салықтардың нәтижесінде кооператив арқылы жұмыс істейтін шағын меншік иесі маркетингтік транзакциялардан аз алады (немесе сатып алу операциялары үшін көбірек төлейді), сатып алушылармен және жеткізушілермен тікелей жұмыс істей отырып, ол алатын (немесе төлейтін) ақша қаржысына қарағанда, бұл салықтық бұрмаланулар кооператив мүшелерін өз бетінше әрекет ететіндерге қарағанда қолайсыз етеді.

Шығындардың белгілі бір түрлерінің басымдылығын да ескеру қажет. Сонымен, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру жөніндегі ауыл шаруашылығы кооперативтерінде жоғары басымдықты шығындарға жемшөп, тұқым, минералды тыңайтқыштар, жанар жағар май, өндірістік процесті автоматтандыру және механикаландыру, ауыл шаруашылығы дақылдары мен жануарларын өсірудің қарқынды технологияларын пайдалану, жұмысшылардың еңбегіне ақы төлеу, су, ветеринариялық препараттар және т.б. шығындар жатады.

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге қызмет көрсету (ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау, өңдеу және өткізу, өндірістің негізгі құралдарымен қамтамасыз ету, несиелеу және т.б.) жөніндегі ауыл шаруашылығы кооперативтерінде тиісінше жоғары басымдықты шығындарға мыналар жатқызылуы мүмкін: технологиялық жабдықты сатып алуға, энергия үнемдейтін жабдықты пайдалану арқылы электр энергиясына,

еңбекақы төлеу қорын оңтайландыруға, кооперацияның жеке объектілерін ұйымдастыру, тасымалдау.

Ондай қатарларға буып-түю арқылы сақтауға, қайта өңдеуге арналған шығындар, өнімді нарыққа жеткізу, транзакциялық шығындар (өндіріс құралдарын жеткізушілермен өзара мүдделі, өзара келісілген қатынастарға негізделген ұзақ мерзімді келісімшарттар жасау, жаңа тиімдірек сату саясатын іздеу, өнімді өндірушіден тұтынушыға дейін «өндіріс-сақтау-өңдеу-сату» технологиялық жүйесінде жылжыту кезінде қосылған құн тізбегін оңтайландыру және т.б.) жатқызуға болады.

Талқылау

Ауыл шаруашылық кооперативтерінің жоғарыда аталған ерекшеліктері олардың қызметі принциптерінің өндірісті ұйымдастырудың басқа нысандардан айырмашылығын растайды, ең бастысы – кооператив қызметінің түріне байланысты кәсіпорынның пайда, шығындар және басқа экономикалық көрсеткіштерін қалыптастырудағы айырмашылықтарды көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің әртүрлі нысандарының жұмыс істеу тиімділігінің көрсеткіштеріне мыналар жатады:

* кооперативтің өндірістік шығындарының оның активтерінің сомасына арақатынасының коэффициенті, басқару аппаратының шығындарының жалпы шығындарға қатынасы, белгілі бір кезеңдегі капиталдың (міндеттемелердің) табысы, өндіріс рентабельділігін арттыру немесе өндіріс шығындарын азайту;

* кооператив мүшелерінің шаруашылықтарында жалпы өнім өндірісінің өсу қарқынын кооперативке қатысушылардың қаражатын (масштабтың оң әсерін) шоғырландыру есебінен жеделдету;

* кооператив мүшелерінің бірлескен өндірістік бағдарламаны (бірлескен шарттық міндеттемелерді) орындау жөніндегі іс-қимылдарының келісімділігі, мысалы, өткізу кооперативтері үшін ауыл шаруашылығы өнімдерін сауда желілеріне жеткізуге арналған міндеттемелер;

* кооперативтер жүйесінің мүшелері арасындағы есептеулерді жеделдету және олардың айналым қаражаттарына қажеттілігін төмендету;

* біріктірілген қалыптастырудағы шоғырландырылған есепке алу және теңгерім есебінен салық ауыртпалығын төмендету.

Кооперативте меншікті капитал пай жарналарынан, пайдадан қорларға аударымдардан (пай, резерв және т.б.) және басқа көздерден құралады, бұл ретте

олар белгілі бір шығындарды (үй-жайларды жалға алу шығындары, көлік шығындары және т.б.) төлейді және дивидендтер төлеу үшін табыстар мен пайдаға ие болады.

Қорытынды

1. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді кооперативтік құрылымдарға біріктірудің артықшылықтары: материалдық-техникалық ресурстарды қамтамасыз ету, материалдық қорларды, транзакциялық шығындарды азайту, тәуекелдерді біркелкі бөлу; инфрақұрылымды дамыту, жаңа техника мен технологияларды бірлесіп сатып алу және пайдалану; жаңа жұмыс орындарын ашу, өндіріс пен халықтың табысының өсуі, олардың өмір сүру деңгейін арттыру, кадрлардың біліктілігін арттыру мүмкіндігі және т.б.

2. Ауыл шаруашылық кооперативінің шығындарын төмендетуге әсер ететін негізгі факторлардың бірі – сату саясатын дамыту. Шығындар көлемі сату маржасының мөлшеріне және сатудың мүмкін көлеміне байланысты. Бәсекелестікті дамыту жағдайында өнімді шығару құны бәсекелестерге қарағанда төмен болатын өндірушілер әрқашан артықшылыққа ие болады. Керісінше, өнімді өндірудің ең жоғары құны бар компаниялар әрқашан өнімді сатуда және қаржылық тұрақтылықта қиындықтарға тап болады, өйткені олардың сату үстемесінің шағын мөлшері барлық шығындарды жабуға және пайда табуға жеткілікті кіріс алуға мүмкіндік бермейді.

3. Өнімнің өзіндік құнын төмендетудің негізгі факторлары:

- тікелей өндірістік шығындарды азайту есебінен өндіріс көлемін ұлғайту және өндіріске операциялық шығындарды үнемдеу (энергия ресурстары, еңбекке ақы төлеу, өндірістің негізгі құралдарын ұстау және жөндеу);

- еңбек персоналын ынталандыру және жабдықты жаңғырту арқылы еңбек қарқындылығының өсуі есебінен еңбек өнімділігін арттыру;

- нарықта неғұрлым тиімді баға ұсыныстарын іздеу, жұмыс істеп тұрған жеткізушілерден жеңілдікті және бонустық бағдарламаларды пайдалану, сондай-ақ бірлескен қызмет шарты шеңберінде серіктес компаниялармен сатып алу кооперациясы арқылы өндіріс үшін шикізат пен материалдарға сатып алу бағаларын төмендету), сондай-ақ оларды жеткізу бойынша көлік шығыстарын үнемдеу есебінен;

- шикізат пен материалдардың сапасын, персоналдың біліктілігін арттыру және технологиялық жабдықтар мен ауыл

шаруашылығы техникасының жұмысындағы техникалық проблемаларды жою арқылы технологиялық шығындар мен өндірістік ақауларды азайту;

• өндірістік процестерді оңтайландыру.

4. Өндірістік шығындарды азайту және оларды оңтайландыру әдістерін қолдану бойынша стратегиялық міндеттерді әзірлеу және іске асыру кезінде:

– ауыл шаруашылығы кооперативтерінің ерекшелігін кооперативтің өзінен емес, оның мүшелерінің табысын арттыруға және олардың әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандыруға, кооператив мүшелерінің тиімді шарттарда қажетті ресурстарды сатып алуына жәрдемдесуге және олардың өндірістік және өзге де шаруашылық қызметін қаржыландыруға қол жеткізуге бағдарланған өндірісті ұйымдастырудың ерекше нысаны ретінде ескеру;

– ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметінің кооперативтік қағидаттарын (мүліктік (пайлық) жарналардың мөлшері мен санына қарамастан басқарудың еріктілігі, демократиялылығы, басқару органдарының оның мүшелерінің жалпы жиналысына сайлануы мен есептілігі, дербестігі мен тәуелсіздігі, өзара көмек және кооператив мүшелері үшін экономикалық пайданы қамтамасыз ету) қатаң сақтау;

– шығындарды оңтайландыру әдістерінің кешенін және оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін таңдаудың дұрыстығын мұқият талдауды қолдану, шығындарды сәтті азайту оңтайландыру әдістерін дұрыс таңдауға байланысты;

– теріс стратегиялық салдарлар мен тактикалық шығындарға әкеп соқтыруы мүмкін шығындарды ойланбастан азайтудың алдын алу мақсатында тек өнімсіз, тиімсіз, ұтымсыз шығындарды қысқарту.

Авторлардың үлесі: Абдыкалиева Жупаргул Шайласовна: деректерді талдау және жинау; Тулешова Гулнар Болатовна: зерттеу тәлімгерлігі, зерттеу нәтижелерін түсіндіру, редакциялау.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 960 [Электронный ресурс].-2021.-URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения: 13.12.2024).

[2] Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» [Электронный ресурс]. -2023.-URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie--glavy--gosudarstva--kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskii-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588> (дата обращения: 13.12.2024).

[3] Mbokazi, N. Agricultural cooperatives as a means of promoting local economic development in a township in South Africa / N. Mbokazi, P. Maharaj //South African Geographical Journal.- 2024.- No.4. - P. 1–19. <https://doi.org/10.1080/03736245.2024.2419548>

[4] Zhu, X. Impact of Agricultural Cooperatives on Farmers' Collective Action: A Study Based on the Socio-Ecological System Framework/ X. Zhu, G.Wang // Agriculture.- 2024.- Vol.14(1). -P. 96-113. <https://doi.org/10.3390/agriculture14010096>

[5] Leite, A.R. Cooperation challenges in agricultural cooperatives / A.R. Leite, A.C.M. Padilha, M.E. Binotto // Revista De Administração Da UFSM. - 2021. - Vol.14. -No.4. - P. 809-826 <https://doi.org/10.5902/1983465964160>

[6] Bessonova, E. How the innovation-competition link is shaped by technology distance in a high-barrier catch-up economy / E. Bessonova, K.Gonchar // Technovation.- 2019. - Vol. 86-87. - P. 15-32. <https://dx.doi.org/10.1016/j.technovation.2019.01.002>

[7] Петриков, А.В. Роль сельскохозяйственных потребительских кооперативов в сельской локальной экономике и актуальные проблемы их развития / А.В. Петриков // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики.- 2022.- №3.-С.14-26. <https://doi.org/10.37984/2076-9288-2022-3-14-26>

[8] Бурлаков, В.Б. Особенности трансформации института сельскохозяйственной кооперации на современном этапе развития / В.Б. Бурлаков // Агрофорсайт.- 2021.- №5.- С.104–121. https://doi.org/10.54697/24158666_2021_05_104

[9] Kaliyev, G. Organizational-Economic Directions of the Effective Use of Supply Chain Strategy in Rural Territories of Kazakhstan / G. Kaliyev, A. Sabirova, G.Akimbekova, L. Gllushan, A. Zhildikbaeva // International Journal of Supply Chain Management.- 2019.- Vol.8.- Issue 2.- P. 868-873.

[10] Акимбекова, Г.У. Роль личных подсобных хозяйств в обеспечении продовольственной безопасности Казахстана / Г.У. Акимбекова, А.Б. Молдашев, Г.А. Джамбаева // Проблемы агорынка.-2024.- № 4.- С.78-87 <https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.07>

[11] Tireuov, K. Ways to Improve the Competitiveness of Agricultural Production in Kazakhstan / K. Tireuov, U. Kerimova, S.Turekulov // Journal of Advanced Research in Law and

Economics. -2020.- Vol. XI.- Issue 2(48).- P. 613-618. [https://doi.org/10.14505/jarle.v11.2\(48\).32](https://doi.org/10.14505/jarle.v11.2(48).32)

[12] Мониторинг развития сельскохозяйственной кооперации в Казахстане [Электронный ресурс].-2019.-URL: <https://www.oecd.org/ru/publications/c05cdb22-ru.html> (дата обращения: 11.12.2024). <https://doi.org/10.1787/c05cdb22-ru>

[13] FAO Regional Office for Europe and Central Asia. Empowering Smallholders and Family Farms [Electronic resource].-2020. Available at: <https://www.fao.org/europe/resources/empowering-smallholders--and--family-farms-series/ru> (date of access: 13.12.2024).

[14] FAO's work on Family Farming [Electronic resource].-2023. Available at: <https://www.fao.org> (date of access: 13.12.2024). <https://doi.org/10.1787/c05cdb22-ru>

[15] Статистический бюллетень «О деятельности сельскохозяйственных кооперативов в Республике Казахстан» [Электронный ресурс].-2021-2023.-URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/spreadsheets/?year=&name=19519&period=&type=стат> (дата обращения: 12.12.2024).

References

[1] Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021-2030 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 30 dekabrya 2021 goda № 960 [On the Approval of the Concept for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2030. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 960 of December 30, 2021]. (2021). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (date of access: 13.12.2024) [in Russian].

[2] Poslanie Glavy gosudarstva K.-Zh. Tokaeva narodu Kazakhstana «Ekonomicheskii kurs Spravedlivogo Kazakhstana» [Address of the Head of State K.-Zh. Tokayev to the People of Kazakhstan "The Economic Course of a Just Kazakhstan"] (2023). Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazakhstana-ekonomicheskii-kurs-spravedlivogo-kazakhstana-18588> (date of access: 13.12.2024) [in Russian].

[3] Mbokazi, N. & Maharaj, P. (2024). Agricultural cooperatives as a means of promoting local economic development in a township in South Africa. *South African Geographical Journal*, (4), 1–19. <https://doi.org/10.1080/03736245.2024.2419548> [in English].

[4] Zhu, X. & Wang, G. (2024). Impact of Agricultural Cooperatives on Farmers' Collective Action: A Study Based on the Socio-Ecological System Framework. *Agriculture*, 14(1), 96–113.

<https://doi.org/10.3390/agriculture14010096> [in English].

[5] Leite, A.R., Padilha, A.C.M. & Binotto, M.E. (2021). Cooperation challenges in agricultural cooperatives. *Revista De Administração Da UFSM*, 14(4), 809–826. <https://doi.org/10.5902/1983465964160> [in English].

[6] Bessonova, E. & Gonchar, K. (2019). How the innovation-competition link is shaped by technology distance in a high-barrier catch-up economy. *Technovation*, 86–87, 15–32. <https://dx.doi.org/10.1016/j.technovation.2019.01.002> [in English].

[7] Petrikov, A.V. (2022). Rol' sel'skokhozyaistvennykh potrebitel'skikh kooperativov v sel'skoi lokal'noi ekonomike i aktual'nye problemy ikh razvitiya [The Role of Agricultural Consumer Cooperatives in the Rural Local Economy and Current Issues of Their Development]. *Fundamental'nye i prikladnye issledovaniya kooperativnogo sektora ekonomiki - Fundamental and Applied Research of the Cooperative Sector of the Economy*, (3), 14–26. <https://doi.org/10.37984/2076-9288-2022-3-14-26> [in Russian].

[8] Burlakov, V.B. (2021). Osobennosti transformatsii instituta sel'skokhozyaistvennoi kooperatsii na sovremennom etape razvitiya [Features of the Transformation of the Agricultural Cooperation Institution at the Current Stage of Development]. *Agroforsait- Agroforsight*, (5), 104-121. https://doi.org/10.54697/24158666_2021_05_104 [in Russian].

[9] Kaliyev, G., Sabirova, A., Akimbekova, G., Gllushan, L. & Zhildikbaeva, A. (2019). Organizational-Economic Directions of the Effective Use of Supply Chain Strategy in Rural Territories of Kazakhstan. *International Journal of Supply Chain Management*, 8(2), 868–873 [in English].

[10] Akimbekova, G.U., Moldashev, A.B. & Djambaeva, G.A. (2024). Rol' lichnykh podsobnykh khozyaistv v obespechenii prodovol'stvennoi bezopasnosti Kazakhstana [The Role of Personal Subsidiary Farms in Ensuring Food Security in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of the AgriMarket*, (4), 78–87. <https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.07> [in Russian].

[11] Tireuov, K., Kerimova, U. & Turekulov, S. (2020). Ways to Improve the Competitiveness of Agricultural Production in Kazakhstan. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 11(2), 613–618. [https://doi.org/10.14505/jarle.v11.2\(48\).32](https://doi.org/10.14505/jarle.v11.2(48).32) [in English].

[12] Monitoring razvitiya sel'skokhozyaistvennoi kooperatsii v Kazakhstane [Monitoring the Development of Agricultural Cooperation in Kazakhstan] (2019). Available at: <https://www.oecd.org/ru/publications/c05cdb22-ru.html> (date of access: 11.12.2024). <https://doi.org/10.1787/c05cdb22-ru> [in Russian].

[13] FAO Regional Office for Europe and Central Asia. Empowering Smallholders and Family Farms (2020). Available at: <https://www.fao.org/europe/resources/empowering-smallholders--and--family-farms-series/ru>

fao.org/europe/resources/empowering-smallholders-and-family-farms-series/ru (date of access: 13.12.2024) [in English].

[14] FAO's Work on Family Farming (2023). Available at: <https://www.fao.org> (date of access: 13.12.2024). <https://doi.org/10.1787/c05cdb22-ru> [in English].

[15] Statisticheskii byulleten' «O deyatelnosti sel'skokhozyaistvennykh kooperativov v

Республике Казахстан» [Statistical Bulletin "On the Activities of Agricultural Cooperatives in the Republic of Kazakhstan"] (2021–2023). Available at: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/spreadsheets/?year=&name=19519&period=&type=стат> (date of access: 12.12.2024) [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Абдыкалиева Жупаргул Шайласовна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының магистрі; «Экономика және сервис» кафедрасының оқытушы - дәріскері; І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 І. Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: abdykalievazh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7673-4532>

Тулешова Гульнара Булатовна; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент;
«Экономика және сервис» кафедра меңгерушісі; І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті;
040009 І. Жансүгіров көш. 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: tuleshova_04@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-4717-0969>

Information about authors:

Abdykaliyeva Shupargul - The main author; Master of Economic Sciences; Lecturer of the Department of Economics and Service; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040009 I. Zhansugurova str., 187A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: abdykalievazh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7673-4532>

Tuleshova Gulnara; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Head of the Department of Economics and Service; I.Zhansugurov Zhetysu University; 040009 I.Zhansugurova str., 187A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: tuleshova_04@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-4717-0969>

Информация об авторах:

Абдыкалиева Жупаргул Шайласовна – **основной автор**; магистр экономических наук; преподаватель - лектор кафедры «Экономика и сервис»; Жетысуский университет им.И.Жансугурова; 040009 ул. И. Жансугурова, 187а, г.Талдыкорган, Казахстан; e-mail: abdykalievazh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7673-4532>

Тулешова Гульнара Булатовна; кандидат экономических наук, доцент; заведующая кафедрой «Экономика и сервис»; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; 040009 ул. И. Жансугурова, 187а, г.Талдыкорган, Казахстан; e-mail: tuleshova_04@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-4717-0969>